

Majkopska gravura

Blagoje Govedarica
Berlin

Godišnjak/Jahrbuch 2012,41:37-42
DOI:10.5644/Godisnjak.CBI.ANUBiH-40.2

Ako se može govoriti o jednom obuhvatnom fokusu Majkopske kulture i paradigmi njenog socijalnog i kulturnog razvoja, to bi se sasvim sigurno odnosilo na centralni grob eponimnog kurgana. U tom okviru posebno se izdvaja gravirana scena sa jedne od metalnih posuda iz ovog groba. Scena realistično predstavlja određeni Landšaft sa brdima i mnoštvom drugih zanimljivih detalja i po tome je jedinstvena u svom vremenu i prostoru. Osim nesumnjive umjetničke vrijednosti, njen značaj je i u tome što pravilna interpretacija te predstave može umnogome pridonijeti razjašnjenju nekih pitanja vezanih za opšti razvoj majkopske kulturne zajednice.

Eponimni kurgan koji je izgrađen na području današnjeg grada Majkopa, imao je monumentalne dimenzije, sa visinom od oko 10,5 m i prečnikom od preko 100m. Kako pokazuju istraživanja koja je 1897. godine obavio N. I. Veselovskij, čitav kurgan je podignut zbog jednog groba, smještenog u njegovom centralnom dijelu.¹ Grob je imao pravougaonu formu i dimenzije 5,33 m x 3,73 m (Sl. 1). Bio je ukopan do 1,42 m u prvobitno tlo i orijentisan pravcem SI-JZ. Na prvobitnoj površini je oko tako ukopanog groba najprije bila izgrađena konstrukcija od kamenih ploča, a zatim je preko svega nabačen nasip tumula. Na ivicama groba nađeni su ostaci drvenih stubova koji su prvobitno nosili drvenu oplatu grobne jame. Tragovi te oplata su takođe dokumentovani prilikom iskopavanja. Dno groba je bilo prekriveno bijelim rječnim oblucima, što je inače tipična karakteristika pogrebnog rituala Majkop-

ske kulture.² Osim toga, nađeni su ostaci drvenih pregradnih zidova kojima je ova velika grobna jama bila podijeljena na tri dijela: jednu veliku kameru na JZ i dvije manje na istoku i sjeveru. U svakoj kameri bio je po jedan skelet sa tragovima posipanja okerom. Skeleti su položeni kao zgrčenci na leđima u pravcu SI-JZ, sa glavom na JZ. Kod svakoga su ruke bile savijene prema glavi, što upućuje na pozu adoracije – molitve (Sl. 1).³

Pokojnik iz veće kamere očigledno je bio primarna sahrana u ovom grobu i imao je veliki broj priloga. Glavu su ukrašavale dvije goldene dijademe sa rozetama, a na vratu je bila ogrlica sa nekoliko nizova perli od zlata, lapis lazulita, tirkiza i karneola.⁴ Desno od skeleta, paralelno s njim, ležale su četiri šuplje šipke visine 1,25 m, izrađene od zlata (donji dio) i srebra (gornji dio), kao i ostaci još četiri takve šipke od srebra (Sl. 1, 1). Uz njih su nađene dvije zlatne i dvije srebrne statuete bika, masivno livene i u sredini vertikalno perforirane,⁵ što upućuje da su prvobitno bile pričvršćene na šipke. Pretpostavlja se da ovaj komplet predstavlja konstrukciju baldahina pod kojim je pokojnik ceremonijalno transportovan do groba. Tokom sahrane je baldahin demontiran, šipke i njihovi ukrasi položeni u grob, a tekstilni dio baldahina poslužio je kao pokrov pokojnika. O tome svjedoče brojne zlatne aplikacije nađene u predjelu skeleta – 68 koračajućih lavova, 19 koračajućih bikova i 38 karičica – koje

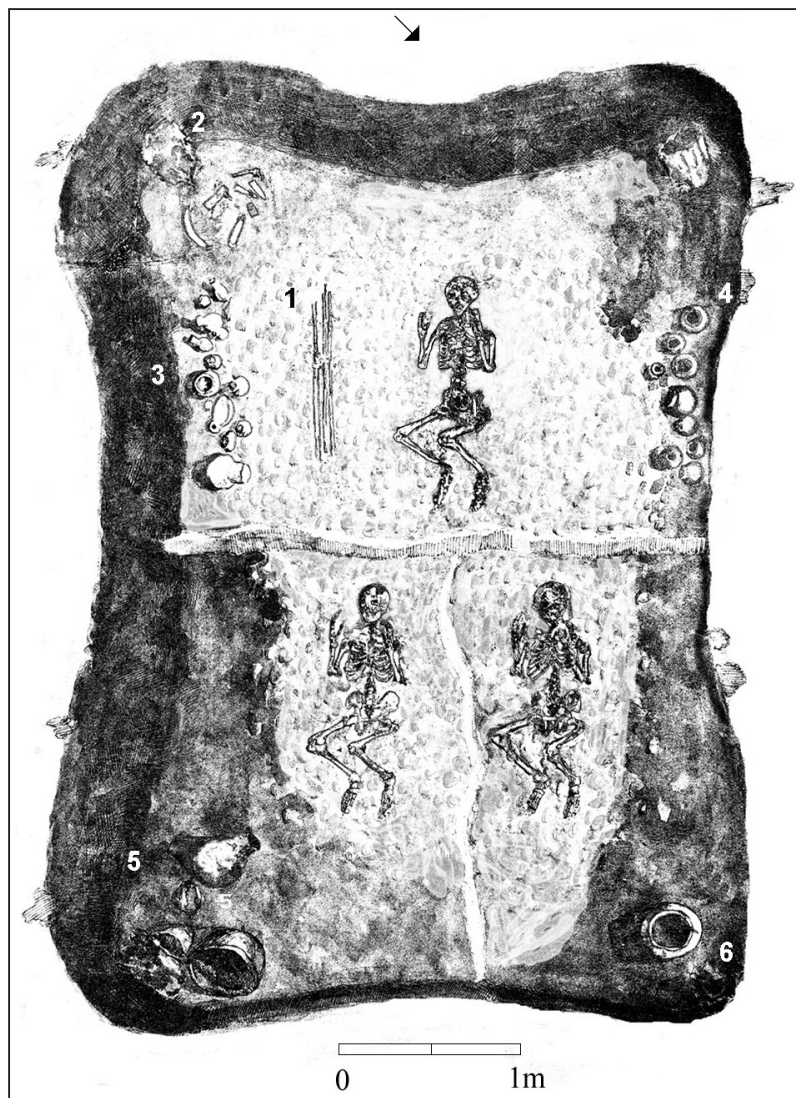
¹ Up. Govedarica 2002, 781 f. i tamo navedenu dalju literaturu.

² Govedarica 2010, 8, Sl. 4; Korenevskij u ovom broju Godišnjaka

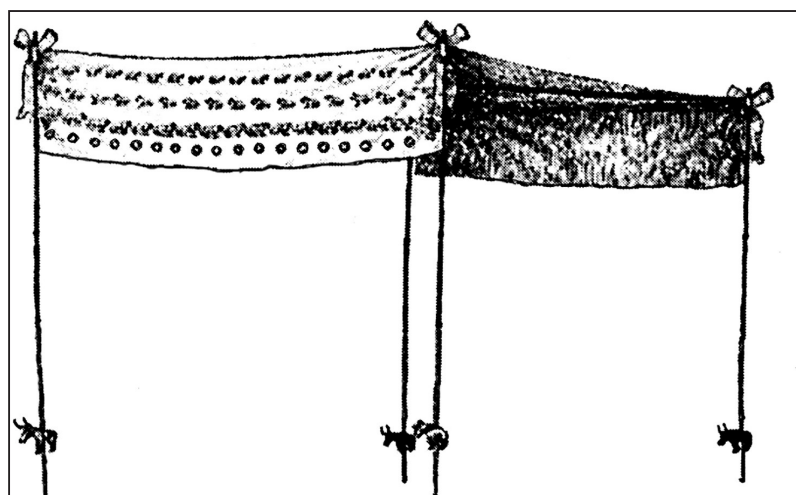
³ Korenevskij u ovom broju Godišnjaka

⁴ Vidi Korenevskij u ovom broju Godišnjaka, Sl. 17, 1-15.18-20.

⁵ Vidi Korenevskij u ovom broju Godišnjaka, Sl. 17, 16.17.

Sl. 1. Grob iz majkopskog kurgana (po Фармаковский 1914)

Sl. 2. Rekonstrukcija baldahina iz groba u majkopskom kurganu (po Фармаковский 1914)

su prvobitno ukrašavale baldahin (Sl. 2).⁶ Kod koljena nađeno je više kremenih strelica i nekoliko komada jednog kremenog sječiva. U južnom uglu kamere koncentrisano je oružje i oruđe od bakra legiranog arsenom (krstasta sjekira, dvije motike, bodež) i jedan kameni brus (Sl. 1, 2)⁷. Uz JI zid groba poredano je 14 srebrnih, dvije zlatne i jedna kamena posuda (Sl. 1, 3)⁸ koje je pokojnik najvjerovatnije koristio i u životu u specijalnim ceremonijalnim i drgim svečanim prilikama. Devet keramičkih posuda ležalo je u nizu uz SZ zid groba (Sl. 1, 4).

Pokojnici iz manjih kamera bili su mnogo siromašniji opremljeni. Kod glave skeleta iz istočne kamere bile su dvije naušnice od zlatne žice, dok je kod ruku nađeno više perli od zlata i karneola. U istočnom uglu ovog odjela ležale su četiri bakrene posude (Sl. 1, 5). Uz skelet iz sjeverne kamere takođe su nađene perle od zlata i karneola, a u sjevenom uglu je bio keramički pitos (Sl. 1, 6). Grob je u cjelini datiran u razdoblje od 3700-3500 BC, što bi odgovaralo ranoj etapi razvijene Majkopske kulture.⁹ Na osnovu priloga utvrđeno je da su osobe iz obje manje kamere bile ženskog roda, dok je glavni pokojnik bez sumnje bio muškarac i vodeća, odnosno vladajuća ličnost - poglavica, ili knez iz doba te majkopske faze. Pokojnice iz pratećih kamera bile su žene, ili konkubine glavnog pokojnika koje su ga očigledno morale pratiti i u smrti. Time se, između ostalog, dodatno ističe bogatstvo i visoki socijalni rang glavnog pokojnika.¹⁰

Posuda sa gravurama koja je osnovni predmet naše pažnje, nalazila se grupi metalnih posuda uz JI zid glavne kamere (Sl. 1, 3), što znači da je bila dio repertoara kneževskog ceremonijalnog posuda. Izrađena je od srebra ili elektrona i ima loptasto tijelo sa malim kružnim dnom i slabo izdiferenciranim vratom (Sl. 3a).¹¹ Gravirana predstava proteže se čitavom površinom posude od vrata do dna, čineći glavni i jedini dekorativni motiv. Mada se radi o organski povezanoj cjelini, predstava je komponovana tako da se jasno izdvajaju njena tri dijela, jedan gornji na vratu,

jedan centralni na tijelu i jedan donji na dnu posude (Sl. 3 a-b). U gornjem dijelu, duž vrata posude, predstavljen je planinski lanac sa tri do pet nizova brda datih u perspektivi, tako da je svaki sljedeći niz viši od prethodnog. U okviru zadnjeg, najvišeg niza, izdvajaju se dva visoka i dva nešto niža planinska masiva. Mjesto na kome brda završavaju flankirano je sa dva stabla između kojih se nalazi jedan medvjed. Životinja je propeta na zadnjim nogama u pozi kao da bere voće ili brsti lišće. Dio predstave sa tijela posude otpočinje sa dvije rijeke koje izvire ispod, ili ispred prvog niza brda, od kojih se lijeva u velikom luku, a desna kraćom linijom, proteže preko tijela ka dnu posude. Na izvoru lijeve rijeke predstavljena je jedna velika ptica slična patki u plivajućoj pozi, dok u gornjem toku desne raste neka vodena biljka. Pored nje korača jedna ptica, vjerovatno iz roda velikih grabljivica. Centralnim dijelom predstave dominiraju četiri životinje koje koračaju u jednom nizu. U sredini, među rijekama su konj i lav, a sa strane po jedan bik. Bikovi su heraldički predstavljeni, tako da se dobija utisak kružnog kretanja, ili je to samo žanr-scena prilagođena obliku posude.

Obje rijeke se ulivaju u jedno jezero ili more koje je predstavljeno na uskom dnu posude. Oko tog jezera ili mora, uz dno posude koračaju u krugu jedna antilopa ili koza, jedan divojarac, jedna divlja svinja i jedan panter ili lavica. Ova zadnja životinja upravo kreće u napad na divojarca koji korača ispred nje.

Karakteristično za ovu predstavu je da se ona u cjelini može sagledati tek kad se crtež grafički razvije. Na samoj posudi je to moguće samo ako se posuda postupno okreće vertikalno i horizontalno. U normalnom položaju posude donji dio predstave vidi se samo djelimično, a u prvi plan izbija niz životinja sa centralnog dijela i planinski lanac sa vrata posude koji se dalje mogu pratiti horizontalnim okretanjem posude. Ovo upućuje na mogućnost da gravura sa posude predstavlja kopiju crteža koji je na nekom drugom materijalu bio izrađen u jednoj ravni. U prilog tome govori perspektiva brdskih nizova koja zajedno sa smanjenim figurama medvjeda i stabala dolaze do punog izražaja tek kad se gravura gleda u razvijenoj formi. U suštini, tek u toj formi dolazi do pravog izražaja voluminoznost i perspektivna dubina čitave predstave.

⁶ Фармаковский 1914, 53-56.

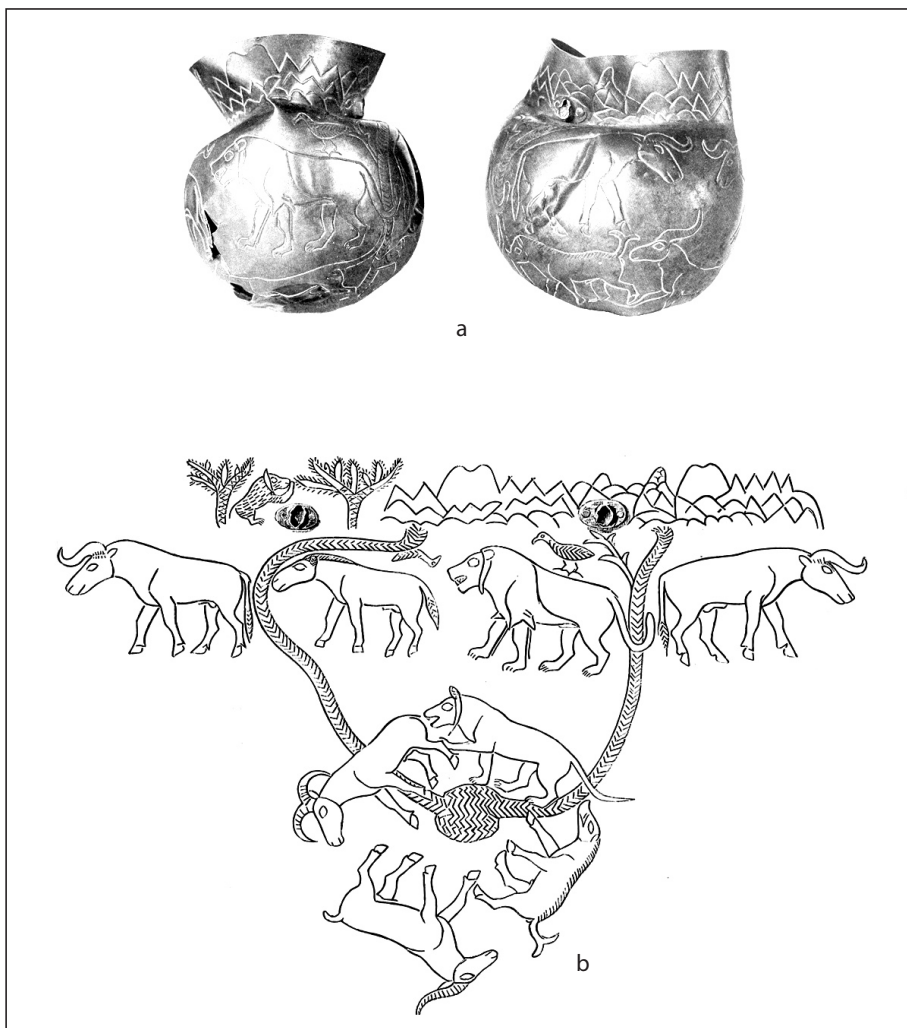
⁷ Vidi Korenevskij u ovom broju Godišnjaka, Sl. 11.

⁸ Vidi Korenevskij u ovom broju Godišnjaka, Sl. 15.

⁹ Korenevskij u ovom broju Godišnjaka, 24.

¹⁰ Govedarica 2002, 785.

¹¹ Posuda je djelimično deformisana, tako da je sa jedne strane vrat dobio ljevkastu formu.

Sl. 3. a) Posuda od srebra/elektrona iz groba u majkopskom kurganu;
 b) grafički razvijen crtež gravirane predstave sa te posude
 (po Фармаковский 1914)

Analizom ove gravirane scene bavili su se skoro svi istraživači Majkopske kulture i svi se slažu da je ovdje predstavljen određeni dosta široki krajolik, odnosno neka vrsta tlocrta određenog područja sa karakterističnim reljefom, biljkama i životinjama. Međutim, kad je u pitanju identifikacija predstavljenog landsafta, mišljenja su dosta različita.¹² B. V. Farmakovskij smatra da se ovdje radi o sjevernom Kavkazu sa Pretkavkazjem i stepskom zonom koja se na to nadovezuje. U zadnjem brdskom nizu on prepoznaje preko 5000 m visoke kavkaskе visove Elbrus, Ušba i Kazbek. Dvije predstavljene rijeke bi po njemu bile Kuban i Terek. Razlog da rijeke koje u priro-

di teku u suprotnim pravcima ovdje završavaju u istom jezeru, Farmakovskij vidi u malom kružnom dnu posude i u nedostatku prostora da se predstave dva različita jezera, odnosno mora. Na kraju Farmakovskij zaključuje da je ovdje predstavljeno područje kojim je vladao pokojnik iz centralnog groba Majkopskog kurgana. Konsekventno tome umjetnik koji je ovu predstavu izradio morao je biti domaći čovjek, a to bi dalje značilo da su majkopske luksuzne posude bile lokalni produkt.¹³

R. M. Munčaeв pridaje više važnosti vjerodostojnosti predstave i polazi od pretpostavke da su ovdje stvarno predstavljene rijeke koje imaju

¹² Hančar 1937, 292 ff.; Андреева 1977, 22 ff.

¹³ Фармаковский 1914, 59 ff., T. 25-26.

zajedničko ušće. Na osnovu toga on zaključuje da se ovdje radi o Tigru i Eufratu, rijekama koje se ulivaju zajedničku deltu u Persijskom zalivu. Brdski lanac bi po njemu predstavljao anadoljsko-jermenske planine iz kojih Tigar i Eufrat izvire. Prema tome, ova srebrna posuda ne može poticati iz majkopskog kruga, nego je proizvedena u Mesopotamiji odakle je uvezena na prostor sjevernog Kavkaza.¹⁴

Realističku vrijednost ove predstave najviše potcrtava W. Amschler videći tu područje rijeka Amudarja i Sirdarja u Kirgiziji i Uzbekistanu sa Aralskim jezerom na sjeveru i pamijskim brdima na jugu. Ovu podudarnost predstave sa posude i prirodnog predjela on podupire i činjenicom da je postojanje prikazanih životinja u području Pamira naučno potvrđeno.¹⁵ Sasvim različito od prethodnih je mišljenje C. Hentze koji smatra da ovdje nije u pitanju nikakvo konkretno područje, već da se radi o opštoj predstavi svijeta sa božjim brdima, drvetom života i drvetom smrti.¹⁶

Diskusija o značenju predjela predstavljenog na majkopskoj srebrnoj/elektronskoj posudi značajna je iz najmanje dva bitna razloga. Kao prvo, moguća identifikacija sjevernog Kavkaza bi bila još jedna potvrda razvijene socijalne organizacije majkopskog društva. Potreba označavanja prostranog područja koje bi moglo predstavljati teritoriju određene društvene zajednice, i njeno prilaganje u grob preminlog vladara, upućuje na postojanje institucionalizovanog sistema uprave koji podrazumijeva nasljedne, dinastičke elemente. Kao drugo, određenje da li se ovdje radi o lokalnom proizvodu ili o importu bilo bi značajan doprinos razrješenju još uvijek otvorenog pitanja porijekla i nastanka majkopske metalurgije.

Od navedenih, meni je najuvjerljivija interpretacija Farmakovskog, po kojoj bi ovdje bilo predstavljeno područje sjevernog Kavkaza, odnosno teritorija Majkopske kulture, te da je ova gravura, kao i sama posuda, bila djelo domaćeg majstora. U prilog tome govori više relevantnih elemenata. Predstava planinskog lanca najviše odgovara kavkaskom masivu, gledanom sa sjevera, a zna se da su i predstavljene životinje, uključujući lavove i pantere, u to vrijeme postojale na ovom prostoru. Na to da je ova luksuzna posuda

bila domaći proizvod upućuje i činjenica da majkopsko zlatno i srebrno posuđe nema analogija u savremenim kulturama, što važi i za zlatne perle, kao i figure bikova i lavova iz groba u Majkopa i iz ostave Staromišatovske.¹⁷ Kako se može vidjeti iz priloga S. Korenevskog u ovome Godišnjaku, Majkopska kultura je bila veoma specifična pojava visokog socijalnog i kulturnog nivoa, kakav se u Starom svijetu u 4. mileniju prije Hrista mogao susresti samo još u zaleđu sjevernog Ponta u okviru kasne Tripoljske kulture.¹⁸ Majkopska kultura je bila jedan od najznačajnijih centara u nastanku i distribuciji metalurgije legiranog bakra (arsenbronzna i niklbronzna) koja označava uvod u novu epohu bronzanog doba. Po svemu sudeći ovdje su koncipirane luksuzne posude i drugi predmeti od plemenitih metala, kao i realistične figure životinja – umjetnički stil koji će u punoj mjeri postati prepoznatljiv tokom narednog, 3. milenija u urbanim kulturama susjedne Mesopotamije.

Uz podršku navedenoj interpretaciji Farmakovskog, treba još reći da pokušaj identifikacije praistorijskog landsafta na osnovu današnjeg reljefa može voditi u pogrešnom pravcu, jer se geografska slika sjevernog Kavkaza u 4. mileniju pr. n. e. po svojoj prilici dosta razlikovala od one koju imamo danas. Apsolutna datacija Majkopskog kurgana pada u vrijeme 3700-3500 BC, a to je početak Subboreala, doba u koje se smješta tzv. Fedorova transgresija kada je nivo Crnog i Azovskog mora bio do 3 m viši od današnjeg. Prema tome, obalna linija Azovskog mora je u to vrijeme mogla biti dosta uvučena u unutrašnjost Kubanske oblasti, a s njom i ušće rijeke Kuban. Imajući to u vidu, može se pretpostaviti i jedna nešto preciznija lokacija područja predstavljenog na majkopskoj gravuri. To bi mogla biti teritorija sjeverozapadnog Kavkaza u kome je vladao majkopski knez. Lijeva rijeka sa većim lukom bi bila Kuban, dok bi desna bila Belaja koja protiče kroz današnji grad Majkop. Belaja se danas uliva u vještačko jezero koje je nedavno formirano na rijeci Kuban, a u doba Majkopske kulture su se obje ove rijeke mogle ulivati u Azovsko more, na mjestu današnjeg jezera, ili nešto dalje ka zapadu.

¹⁴ Мунчаев 1975, 218, нар. 71.

¹⁵ Amschler 1934, 298.

¹⁶ Henze 1930, 150 ff.

¹⁷ Андреева 1979, 39 ff.; Govedarica 2002, 797.

¹⁸ Ур. Бурдо/ Вейко 2004 passim.

Summary

The Maikop engraving

The topic of this article is the engraved scenery on one of the metal vessels from princely kurgan grave in Maikop. The scene realistically displays certain *landscape* with hills and many other details, making it unique in its time and space. Apart from unquestionable artistic value, its significance also lies in a proper interpretation of the display which can contribute to the clarification of certain issues regarding the development of the Maikop culture community.

The analysis of the engraved scenery was a point of interest for almost all researchers of the Maikop culture and they all agree that it shows quite vast landscape or some kind of a layout of a specific area with its characteristic relief, plants and animals. However, when it concerns the issue of identification of present-day *landscape*, the opinions vary.

This article analyses various interpretations (Farmakovskij, Munchaev, Amscler, Hintze), and the author ultimately supports Farmakovskij the most, who claims that this is a representation of North Caucasus area, i.e. the territory of Maikop culture what makes this engraving, the vessel as well, made by domestic craftsman. There are several points that attribute to this claim. The displayed mountain range matches the most to the Caucasian range viewed from the north and the displayed animals, including lions and panthers, lived at this area at the time. That this vessel is a domestic product indicates the fact that Maikopian gold and silver ware has no analogies in contemporary cultures, including golden pearls as well as bull and lion figurines from the graves in Maikop and from Staromišatovska hoard. The Maikop culture was one of the most important centers for the development and distribution of copper alloy metallurgy (arsenic bronze and nickel bronze) which marks the beginning of the new epoch of the Bronze Age. According to all things considered, there is a concept of luxurious vessels and other precious metal items, including realistic animal figurines – the artistic style which is going to be recognizable during the next 3rd millennium in urban culture of neighboring Mesopotamia. To support the mentioned interpretation by Farmakovskij, it can be concluded that the attempt to identify prehistoric *landscape* based on present-day relief can be misleading because the geographical layout of northern Caucasus in 4th millennium BC was quite different from the one we have today. The absolute dating puts the Maikop kurgan into the time period between 3700 – 3500 BC, the beginning of Subboreal, the age

of Fedorov's transgression when the level of Black and the Sea of Azov was up to 3m higher than today. Accordingly, the coastal line of the Sea of Azov at the time had to be much more inside the Kuban area, including the delta of the river Kuban. Having that in mind, the more accurate location of the area represented in the Maikop engraving can be predicted. This could be the territory of north-western Caucasus ruled by the Maikop prince. Left river, with larger bend would be Kuban, while the right would be Belaja flowing through present-day Maikop. Nowadays, Belaja flows into an artificial lake, recently created at the river Kuban, while during the period of the Maikop culture, both of these rivers could flow into the Sea of Azov, close to present-day lake or further to the west.

Literatura

- Андреева, М. В. 1977, К вопросу о южных связях майкопской культуры, СА 1/1977, 22-34.
- Андреева, М. В. 1979, Об изображениях на серебряных сосудах из Большого Майкопского кургана. СА, 1/1979, 39-56.
- Amscler, W. 1934, Die ältesten Nachrichten und Zeugnisse über das Hauspferd in Europa und Asien, Forschungen und Fortschritte 23/24, Berlin 1934, 298-299.
- Бурдо, Н. Б. / Видейко, М. Ю. 2004, (red.), Энциклопедія Трипільської цивілізації. Т. 1-2. Київ 2004.
- Фармаковский, Б. В. 1914, Архаический период в России. МАР 34, Санкт-Петербург 1914, 15-78.
- Govedarica, B. 2002, Die Majkop-Kultur zwischen Europa und Asien: Zur Entstehung einer Hochkultur im Nordkaukasus während des 4. Jts.v.Chr, u: Mauerschau 2. Festschrift für Manfred Korfmann. Hrsg. R. Aslan, S. Blum, G. Kastl, F. Schweizer, D. Thumm. Remshalden-Grünbach 2002, 781-799.
- Govedarica, B. 2010, Ideološki značaj grobnih tumula i sakralna simbolika kruga. Godišnjak/Jahrbuch 39, 2010, 5-22.
- Нансар, Ф. 1937, Urgeschichte Kaukasiens von den Anfängen seiner Besiedlung bis in die Zeit seiner frühen Metallurgie, Wien-Leipzig 1937.
- Henze, G. 1930, Beiträge zu den Problemen des eurasischen Tierstiles, Ostasiatische Zeitschrift N.F. IV, Berlin 1930, 150-169.
- Korenevskij, S. N. 2012, Rane evropske civilizacije: Majkopska kultura na sjevernom Kavkazu. Godišnjak/Jahrbuch 41, 2012,
- Мунчаев, Р. М. 1975, Кавказ на заре бронзового века, Москва 1975.